

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ*

Tárgyi és épített emlékek a fafeldolgozásban Adalékok a faipar kultúrtörténetéhez IV.

Az írás válogatást ad a faipar, a fafeldolgozás történetéhez kapcsolódó tárgyi és épített emlékekből Sopronban, Lentiben és Budapesten a közgyűjtemények és helytörténeti kiállítások alapján. A fafeldolgozás oktatása már megjelent a selmecbányai erdészképzésben, majd a soproni Egyetemen bontakozott ki. Lentiben a régió erdő- és faipara, keskenyvágányú vasútja jelenik meg a helytörténeti állandó kiállításon, amelynek külön érdekessége az 1922-ben gyártott, még ma is működőképes gőzgép, amely a fűrészüzem gépeit hajtotta. Budapesten 19. századi faiparos vállalkozókról, majd az egyik legújabb létesítményről, a Művészetek Palotájáról és környékéről lesz szó.

BEVEZETÉS

A faipar, a fafeldolgozás tárgyi és épített emlékeivel a 2005. és 2006. évi Ankéton elhangzott előadásokon már részben foglalkoztam. Ezeknek az emlékeknek a tárháza szinte kimeríthetetlen annak ellenére, hogy az ipari üzemek privatizációja, felszámolása során az ipari, a technikatörténeti emlékek sokaságát nem őrizték meg, sajnálatos, hogy ezek örökre elvesztek.

A fa megmunkálása az erdőben szinte egyidős az emberiséggel. A famegmunkálás első emlékei így nem is választhatók el az erdészettörténettől. Mi legyen hát a rendező elv a fafeldolgozás tárgyi és épített emlékeinek feldolgozásánál, a csoportosításuknál? Meg lehet különböztetni az erdőben, a falusi gazdaságokban, a kézműves műhelyekben végzett tevékenységhez kapcsolódó, majd a gyáripari emlékeket, de soroló kritérium lehet – többek között – ezeknek az emlékeknek, építményeknek földrajzi elhelyezkedése, ill. jellege is. Legyen jelen előadásban az ipartörténeti emlékek sorvezetője azok földrajzi elhelyezkedése az országban, kapcsolódása adott városhoz, ill. településhez.

De kezdjük a céltudatosan kialakított közgyűjteményekkel, ahol talán a legtöbb feldolgozott, rendezett fa-, bútoripari tárgyi emlék található.

FAIPARI EMLÉKEK AZ ORSZÁGOS GYŰJTEMÉNYEKBE

Technológiai Iparmúzeum egykor – Budapesten. Az első világháború előtti (fa)ipari tárgyi gyűjtemény, tudjuk, Kassára került, azonban a kassai Technikai Múzeum internetes ismertetője erre még csak nem is utal.

* sandor.toth@freemail.hu

Erdészeti Múzeum – Sopron. Az erdészettörténeti emlékek, dokumentumok mellett faipari kézműves szerszámok, asztalos és kárpitos tárgyi emlékek egyaránt megtalálhatók a gyűjteményben.

Nagytétényi Kastélymúzeum – Budapesten a XXII. kerületben. Itt európai színvonalon kiállított európai és hazai bútorgyűjtemény látogatható mintegy 28 teremben.

Nemzeti Múzeum – Budapest. Gyűjteményéből bútorok, fából készült faragott berendezések ismertek.

Néprajzi Múzeum – Budapesten, számos fából készült tárgy található benne. Itt már állítottak ki egyszerre 700 széket is (1999-ben).

Az *Országos Műszaki Múzeumban*: faipari kézműves szerszámokat, faipari gépeket is őriznek.

Ezekon kívül számos helyi múzeum, helytörténeti gyűjtemény őriz fából készült emléktárgyakat, bútorokat. Erre egy példa: A *debreceni Déry Múzeumban* a számos kiállított tárgy között az *Asztalos céh ládáját* is megtaláltam, amely kétszeresen is tárgyi emléke a fafeldolgozásnak. Másik példa: a *szilvásvárad Szabadtéri Múzeumban* talán még látható a *szabadtéri vízfürész*. A legújabb gyűjtemények között kell megemlítenem a *Zala megyei Lentiben* nemrég megnyílt „*Göcsej kincse: az erdő, fa*” gondos kivitelű, állandó kiállítást.

A kiválasztott helyszínek most már: Sopron, Lenti, (Szilvásvárad), (Mohács), Budapest.

Sopron

A főváros mellett a leggazdagabb erdész-faiparos szakmai jellegű muzeális gyűjtemények Sopronban találhatók. Ismert, hogy ezek egy része az első világháború után Selmezbányáról a városba áttelepített egykori Akadémiához, ma Egyetemhez kötődik.

Az egykori Bányászati Akadémia – ma Nyugat-Magyarországi Egyetem *Selmeci Műemlék Könyvtára* több ezer kötetének egyik érdekessége, hogy az egyes témacsoportokat a könyvkötések színe is jelzi. Például matematika – fehér, közgazdaságtan – fekete, erdőgazdaság – sötétzöld, technológia – világoszöld, stb.)¹. A 8500 kötetes gyűjteményben számos olyan könyv található, amely az erdőgazdaságtan, ill. fahasználaton belül a fafeldolgozással foglalkozik. Ezek egyik példája lehet FEISTMANTEL RUDOLF (1805-1871) *Forstwissenschaft* című négykötetes műve, amelynek 1837-ben kiadott harmadik kötetében (Forstverwaltung – Erdőhasználat) a faanyagokkal, a fafeldolgozással foglalkozik.²

A Templom utca 4. alatti Esterházy palotában kapott helyet az *Erdészeti Múzeum*, teljes nevén a Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdészeti, Faipari és Geodéziai Szakgyűjteménye. Ennek faipari tárgyú gyűjteményét az a *Faipari Tudományos Egyesület* tagjai által összegyűjtött négyezer tétel alkotja, amely Asztalos és Kárpitos Ipartörténeti Múzeum céljára az 1960-as évektől a Bútoripari Tervező Irodánál Budapesten talált helyet, majd átkerült Sopronba³.

Hattyú díszkút. Sopronban, a Hunyadi J. utca és Borsmonostor utca találkozásánál alkotott kis téren áll egy kőhattyú, egyben díszkút, amelyet az egyetemi hallgatóság egy-egy örömről alkalmas adó alkalommal beken enyvvel, majd behint pihetollal. A számos soproni diák anekdotából több is ehhez a kőszoborhoz, a hattyúhoz kapcsolódik. Egy hallgatót a professzor azzal rúgott ki a vizsgáról: „akkor fog maga nálam levizsgázni, amikor a hattyú kitollasodik”. Másnapra a szobor „kitollasodott”. A professzor értette a tréfát, s a delikvens átment a vizsgán.⁴

¹ Királyi Pál (szerk.): A velünk élő múlt. Erdészeti emlékhelyek Magyarországon. Országos Erdészeti Egyesület, 2000, 229.

² Tóth Sándor: A fafeldolgozás 1945 után. Fejezetek a fa- és bútoripar történetéből 1945-től 2000-ig. Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2001, 137.

³ L. 2. lj.

⁴ Királyi: i. m. 2000.

Egy másik adoma szerint ⁵(Béldi, 1981) egy sokadszor megbukott diáknak azt mondta professzora: „Az, hogy Ön, kérem, ilyen tudással nálam elégséges kalkulust kapjon, legfeljebb olyan eséllyel bír, mint a Hunyadi utcai kőhattyú kitollasodása!” Ezen aztán ne múljon, gondolta a diák és másnap reggelre csirizzel, párnatollal „kitollasodott” a hattyú. A professzornak volt humorérzéke, s a diák átment a vizsgán.

Történt később – s ez már bizonyítottan faiparos történet – hogy a mérnökhallgatók már nem akármilyen enyvvél, hanem a faiparban használatos, igen jól tapadó műgyanta ragasztóval kenték be a szobrot a tollazás előtt, aminek az lett a következménye, hogy csak többnap munkával tudták az igen jól tapadó műgyantát a tollakkal együtt levésni a szoborról.

A történetet a „Hattyutollazó nótá”-ban is megörökítették⁶ (Zsíros, 1999):

Hóna alatt csirizzel
Elindult egy este
S nevét egy bursch* pemzlivel
A történelembe kente.
S hajha uram fia!
Reggel a polgár csak áll
Éjjel kitollasodott
A kopott kőmadár.
Egs** és eks*** a két kedves szó
Egyazon töről fakad
A sör habja mámorító
Kettes nekem is akad.

* Bursch(enschaft) – a német diáktársaság neve, ma a selmeci hagyományokat követő diák

** Egs – elégséges

*** Eks – fenékgig (kiinni)

Az Egyetem Botanikus kertjében számos, faipari tárgyat oktató professzor *mellszobra* található: többek között SZABÓ DÉNESÉ (1910 – 1993), a Faipari Mérnöki Kar első dékánjaé, CZIRÁKI JÓZSEFÉ (1928 – 1992), aki kétízben volt az Egyetem rektora. A legutóbb, 2006-ban felavatott szobor LÁMFALUSSY SÁNDORÉ (1890 – 1975) aki az Erdőmérnöki Karon oktatta a Fűrészüzemtant és a Fakereskedelemtant. Szakmai tevékenysége Zalához, Lentihez is kapcsolódik.

Lenti

Az első világháború után, 1922-ben a zalai erdők fájának hasznosítására felépült fűrészüzem, az üzemcsarnok tervezése LÁMFALUSSY SÁNDOR nevéhez kapcsolódik. A mai *Kerkamenti Fűrész Kft.* vezetése, folytatva elődeik hagyományörző tevékenységét, az irodaépület előtt állította ki a fűrészüzem régi lengyel gyártmányú keretfűrészgépét, a *gattert*, amely a fűrészipar alapgépének számít, és jelentős faipari műszaki emlék.

Ugyanitt állt korábban egy kisvasúti gőzmozdony, a népszerű „Muki”, amely a keskeny nyomtávú vasúton a fűrészüzembe szállította a zalai erdők faanyagát⁷.

Érdemes megtekinteni a fűrészüzemben a 760 mm nyomtávú „kisvasút” felépített végállomás épületében, a Zalaerdő Zrt. által berendezett és kezelésében lévő helyi erdészeti-, faipar- és vasúttörténeti állandó kiállítást, amelyhez a bemutatott gatter, a mozdony tartozik, és amelyben

⁵ Béldi Ferenc dr. (szerk.): Hagyományaink. Kézirat. Sopron, 1981. 42.

⁶ Zsíros László (szerk.): A mi nótáink. Wood-Tech, Sopron, 1999, 181.

⁷ L. 4. lj.

a *Röck István és Első Brünni Gépgyár* által 1922-ben nagy műszaki igényességgel gyártott 230 lóerős stabil gőzgépet is láthatjuk működőképes állapotban – igazi ipari műemlék. Működéséhez a fűrészüzemben a gőzt két, 100 m² fűtőfelületű, 12 atmoszfera nyomású kazán szolgáltatta, amelyet az üzemben keletkező fahulladékkal tápláltak – nem annyira új tehát a biomassza energetikai hasznosítása. A gép végtelenített kötélhajtással a fűrészcarnok pincéjében lévő transzmisziós tengelyt hajtotta meg, amely működésbe hozta a keretfűrészeket és a csarnok többi gépét. A gőzgép rendkívül üzembiztos volt, a gépészeknek csak a kötélhajtás és az olajozás felügyeletét kellett indításkor és leálláskor felügyelni. A gépkezelők a gőzgépet és a mellette működő generátort és gépházukat híresen példás rendben tartották⁸, ami a gőzgép mai kitűnő állapotán meg is látszik.

Szilvásvár

A festői Szalajka völgyből kiágazó Horotna völgy elején kialakított helytörténeti gyűjteményben, a *Szilvásvárad Erdészeti Múzeum* együttesben a Bükk hegység növény- és állatvilága, az erdei munkákat bemutató kiállítások mellett a *Szabadtéri Múzeumban* egykori vízzel hajtott keretfűrészt is láthatunk.

Mohács

Nem olyan régen hallottuk, hogy nemzeti emlékhelyünk bronzkapuját megcsonkították, részeket loptak el belőle. A tolvajoknak a színesfém kellett, így nem vitték el a csatában részt vett magyar és török vezéreket, egységeket szimbolizáló *faragott kopjafákat*.

A városban egyébként a budapesti országút mellé az 1960-as években telepítettek faipari üzemet. Ez a MOFA, a *Mohácsi Farostlemezgyár*, ahol az alacsony értékű faanyagból faaprítékokat készítenek, rostjaira bontják, majd az így készített rostanyagból kötő- és víztaszító anyagok hozzáadásával nagyméretű homogén falemezeket préselnek. A gyár történetében napvilágot látott egy másfajta megközelítés is. 1961-ben, amikor az Állami Ellenőrző Központ az üzem népgazdasági hasznosságát vizsgálta, elmarasztalta a MOFA-t, mivel ott „fából fát csinálnak és a felhasználóktól ezért még pénzt is kérnek”. Szerencsére a sajátos észrevételből azért nem lett felelősségre vonás⁹ (Rózsás, 1996). Csak a szakma védelmében jegyzem meg, hogy amit ott csinálnak, az már egy egészen más anyag, mint amiből csinálják.

(Itt érdemes megjegyezni, hogy a faiparos szakmában az MDF nem egy politikai párt, hanem egy falemezfajta, a közepes sűrűségű farostlemez, a *MittelDichte Faserplatte* vagy *Medium Density Fibreboard* rövidítése. De ez már a jelen, és a mohácsi gyár a szakmában jól ismert *Kronospan* konszernhez tartozik.)

Budapest

Kétségtől a fővároshoz számos faipari emlék fűződik. Itt alapította meg 1839-ben *gyufagyárát Irinyi József*, a zajtalanul gyulladó gyufa feltalálója, majd 1841-ben az Ősz és a József utca sarkára telepítette át. Ez a mai Mikszáth Kálmán tér 1., ahol ezt emléktábla jelzi¹⁰

A 19. századi *Zarzetzky gyufagyár* színes gyufafejekből kirakott képe az Országos Műszaki Múzeum folyosóját díszíti (kár, hogy nincs róla képem). Megvolt a *Budafoki Gyufagyár* hasonló-

⁸ Baráth László (szerk.): Göcsej kincsei, az erdő és fa. Kiállítási útmutató. Zalai Erdészeti és Faipari Részvénytársaság, Nagykanizsa, 2005.

⁹ Rózsás József: Fejezetek a MOFA történetéből. Mohácsi Farostlemezgyár, Mohács, 1996, 5.

¹⁰ Budapest lexikon (Főszerk.: Berza László). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. I. kötet: 596, II. k.: 515.

képpen készített képe is, amelyet a gyárat megvásároló svédek, a *Swedish Match Jönköpings Gyufa Múzeumába* vittek.

A József körút és a Csokonai utca sarkán lévő ma is impozáns épületben volt a 20. század elején a *Technológiai Iparmúzeum*, ahol az idősebb GAUL KÁROLY (1854–1932) által létrehozott faipari oktatás is folyt. Az oktatáshoz GAUL számos szemléltető táblát, tárgyat használt, komplett faipari gépi és kézműhelyről is tudunk. Sajnálatos, hogy a világháború idején Kassára menekített tárgyi emlékek nem a hazai múzeumok gyűjteményét gyarapítják.

Az Üllői út 66. alatt működött a 20. század elején THÉK ENDRE (1842–1919) ismert *Bútor- és Zongoragyára*, mint ahogy ezt egy egykori képeslap is megőrizte. Az épület már nincs meg, de az Üllői útról nyíló keresztutca 1928 óta THÉK ENDRE nevét viselte 1952-ig, amikor azt *Leonardo da Vinci* utcanévre változtatták¹¹ THÉK ENDRÉRŐL mesélték, hogy mint asztaloslegény, hazai, majd franciaországi vándorlása után munkára jelentkezett az egyik „*bútormanufaktúra*” telepén. Az igazgató, akinél bemutatkozott (és elmondta elképzeléseit), mint álmodozó bolondot kidobatta. A fiatal THÉK önálló műhelyt nyitott, melyet szorgalmas munkával fokról-fokra fejlesztett. Az 1880-as évek elején aztán megvásárolta a gyárat, ahonnan indulásakor kitessekelték¹²

A 20. század talán legismertebb bútorüzeme, a *Lingel Károly és Fiai Bútorgyár* a Rózsa utca 4-6. alatt, a Rózsák tere környékén működött. Az épület első emeleti irodájának kazettás mennyezete ma is figyelemre méltó lehet.

Újpesten a Deák Ferenc utcában a *Kozma Lajos Faipari Szakközépiskolában* PAULÓ TAMÁS tanár irányításával készítették el a tanulók egy *erdélyi*, Gyergyószentmiklós környéki *fűrészmalom* kicsinyített mását.

A legújabb emlékhelyről is szót kell ejtenem. A *Lágymányosi híd pesti hídfőjénél* épülő Millenniumi Városcsúcs egyik *utcáját* a már említett THÉK ENDRÉRŐL nevezték el, aki – mint már szó volt róla, többek között az Országház, az Opera és számos más középület bútorait, belső faberendezését készítette el. A Soroksári út felől kialakított Körönd pedig egy másik faiparos, Gregersen Gilbrand vagy Guilbrand (1824 - ?) norvég származású 19. századi ács, faipari vállalkozó nevét viseli, aki a Budapest-Pozsony közötti vonalon a vasúti hidakat, indítóházakat készítette számos középület tetőzete mellett a 19. században.

Érdemes emellett megcsodálni a Művészetek Palotájának faburkolatait, az előcsarnok díoroborítását, a *Nemzeti Hangversenyterem* juhar (jávör) karzatait, cseresznyefa padlózatát, a *Fesztiválszínház* díorfa relief falborítását. A Művészetek Palotájában a beépített faanyagokat térképezve egy Hungarikumra bukkantam. Ez pedig a Nemzeti Hangversenyteremnél alkalmazott – az Ikarus buszokéhoz hasonló – több ezer légrugó, amelyekre a termet ráültették, hogy elszigeteljék a közeli HÉV járatok okozta rezgéstől. A légrugókat ilyen célra még nem alkalmazták a világon.

ÖSSZEFOGLALÁS

A faiparhoz kapcsolódó épített és tárgyi emlékek földrajzi elhelyezkedése szerinti csoportosításban, sorrendben Sopron, Lenti, Budapest helységekből igyekeztem ízelítőt adni a szakma történetét bemutató közgyűjteményekről és helytörténeti kiállításokról. A feldolgozáshoz azonban számos, még kellően fel nem térképezett tárgyi, helytörténeti emlék kapcsolódik. Ezek feldolgozása a korábbi előadásokban ismertettekkel együtt alapját képezheti a „*Faipar kultúrtörténete*” c. összeállításnak.

¹¹ I. m.

¹² Magyar tudóslexikon (Főszerk.: Nagy Ferenc, 1997, BETTER-MTESZ-OMIKK Kiadó, 806.